

Олещук П.М.

Технологічні етапи трансформації символічного складника політичного режиму

У статті розглядається технологічний вимір трансформації символічного простору політики в контексті зміни політичного режиму. Досліджено основні етапи зміни символічного простору політики як складника переходу від одного політичного режиму до іншого. Зроблено висновок, що трансформація режиму починається в символічному просторі й у ньому ж завершується.

Ключові слова: політичний символ, політичний режим, політична трансформація, політичні технології.

от одного политического режима к другому. Сделан вывод, что трансформация режима начинается в символическом пространстве и в нем же завершается.

Ключевые слова: политический символ, политический режим, политическая трансформация, политические технологии.

The article deals with the technological aspect of the transformation of the symbolic policy space in the context of changing the political regime. It has been explored the main stages of the symbolic policy space change in comparison with the composite transition from one political regime to another. It is concluded that the transformation of the regime begins in a symbolic space and ends in it.

Key words: political symbol, political regime, political transformation, political technologies.

УДК 321.6/8:323.21

Олещук П.М.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

В статье рассматривается технологическое измерение трансформации символического пространства политики в контексте изменения политического режима. Исследованы основные этапы изменения символического пространства политики как составляющие перехода

За своїм змістом поняття легітимності охоплює низку чинників, що зумовлюють визнання суспільством політичної влади та системи організації державного управління законними й справедливими, мають як раціональний, так і ірраціональний характер. Це визначає необхідність комплексного дослідження чинників легітимності політичного режиму, що передбачає вивчення латентних аспектів легітимаційного впливу на суспільну свідомість.

Водночас, окрім суто теоретичної, легітимність має й технологічний вимір, що позначає вплив на суспільну свідомість із метою визнання певного типу політичного режиму в якості легітимного, себто правомочного.

У вітчизняній політичній науці дослідження легітимації здійснюється здебільшого як розкриття процесу впровадження і юридичного закріплення відповідних політичних інститутів, а сама легітимність – як правова характеристика влади. Однак стабільність режиму залежить насамперед від взаємодії держави й громадянського суспільства, а не від формального закріплення принципів демократії та гарантій прав і свобод людини. Це зумовлює необхідність дослідження символічних форм легітимації політичних режимів як вираження неінституціональних та ірраціональних чинників їхньої стабільності, виокремлення технологічних етапів трансформації політичних режимів у контексті символічного впливу.

Можна виокремити деякі загальні етапи трансформації простору символічних форм політики.

Першим із них є **раціонально-концептуальна девальвація символів влади**, оскільки будь-які перетворення мають бути започатковані у сфері ідей та концепцій, поширення яких сприятиме делегітимації існуючого ладу та встановленню нового

типу режиму. Тому перетворення починається з усвідомлення відносно невеликою групою людей проблематичності наявної організації політичної влади, що згодом доходить аж до повного відкидання наявного державного устрою.

Зокрема, революційним змінам у Франції XVIII сторіччя передувала довга праця просвітників, які у своїх теоретичних концепціях зруйнували звичні схеми світоустрою та вирішальним чином змінили пануючу в суспільстві концепцію держави, «розчаклувавши» (за вдалим висловом М. Хоркхаймера й Т. Адорно) світ традиційної монархічної влади [9].

Рисами цього етапу перетворень є:

1) ідейно-концептуальне усунення легальної влади. Остання стає нелегітимною внаслідок глибоких суспільних процесів, що руйнують традиційні принципи легітимації режиму;

2) успішність концепцій суспільних змін, які базуються на успішному теоретичному відображенні суспільно-політичних процесів. Французька революція не передувала трансформації політичної системи Франції, а пішла за нею як спроба «заднім числом» очолити зміни. Це спостереження було зроблене вже А. де Токвілем у книзі «Старий порядок і революція» [8];

3) відкидання або трансформація наявних у суспільстві інституцій, порядку організації влади, суспільних цінностей. Відбувається заміна одних символічних структур на інші, а ті символічні форми легітимації політичних режимів, що зберігають своє значення, змінюють зміст.

Результатом цих процесів має стати цілісна концепція суспільно-політичних перетворень як вираження інтересів широких соціальних верств, що мають стати основою змін. Успішність трансформації значною мірою залежить від комплексності, ціліс-

ності, масштабності проекту нової держави, що відображається в суспільній свідомості як ідейний символ визначальних політичних змін.

Будь-які масштабні та швидкі зміни політичного режиму передусім базувалися на основі певної цілісної концепції. Зокрема, ідейна база французького просвітництва зумовила Французьку революцію, Війна за незалежність у США базувалася на ідейній спадщині «Батьків-засновників», швидка політична й економічна трансформація Японії епохи Мейдзі (XIX сторіччя) ґрунтувалася на концепції пришвидшеної вестернізації за європейським зразком, посттоталітарна трансформація країн Центральної та Східної Європи (кінець XX сторіччя) базувалася на комплексі ідей про «повернення до європейського простору», виражених, наприклад, у чехословацькій «Хартії 77» [5].

Отже, сама по собі концепція є продуктом творчості інтелектуалів, однак набуваючи матеріального вираження в гаслах та документах, вона перетворюється на символ боротьби та набуває загальносуспільного визнання (як у випадку «Декларації Незалежності північноамериканських колоній», «Декларації прав людини й громадянина» або «Habeas Corpus Act» у Великобританії). Тому лише успішне протікання ідейно-концептуального етапу може вплинути на загальний трансформаційний процес.

Ідейно-політична база трансформації, виражена у відповідних документах, актах, а також у найрізноманітніших формах, є неодмінною умовою успішних змін форми організації влади в державі. Має бути запропонована певна комплексна надія, довкола якої будуватиметься система легітимації змін. Російський історик Б. Колоніцький зазначає: «Практично всі революційні символи склалися ще до революції 1905 року. Дії регулювалися спільним культурним кодом» [4, с. 337–338].

Водночас відсутність відповідної програми може призупинити процес трансформації. Зокрема, у випадку української посттоталітарної трансформації сам характер змін від початку був невизначеним та ефемерним, що виражалось у відповідній позиції влади новітньої української держави.

«Свого часу, ще будучи прем'єр-міністром України, Леонід Кучма заявив: «Ви скажіть, яке суспільство ми будемо, і я його будуватиму». Тобто в 1992 році, у час, коли були сказані ці слова, ще жодного проекту не існувало. Згодом, ставши Президентом, Кучма намагався запропонувати Україні кілька різних проектів... Їм бракувало надідей... Ідеологи <...> вважали, що «на виході» буде Українська держава – ефемерна, така, яку вони самі як слід не могли уявити...» [1, с. 189].

Як бачимо, не було запропоновано певного гасла, довкола якого можна було б об'єднувати національно-політичну спільноту на шляху від тоталітаризму до модерної демократії.

Пропонований варіант реформ із метою «розбудови держави» не був задовільним, оскільки був процесуальним та вказував не на мету, а на шлях розвитку, тому не міг виконувати консолідуючу функцію.

Необхідно відзначити, що головним завданням ідейно-концептуального етапу трансформації є напрацювання певної надідей, довкола якої могли б об'єднатися найширші суспільні верстви, а також утілення її в матеріальних носіях-символах (деклараціях, хартіях, акціях протесту тощо).

Наступним етапом є **Руйнація простору символів режиму**. Коли закладена певна ідейна база перетворення, що у формі заклику до змін набуває загального поширення, то це виражається передусім у відкиданні символів минулого, що втрачають свою значимість в очах громадян. Кожний стабільний режим був замкненою системою символів, що виражали певний комплекс ідей, об'єднаних у державну ідеологію. Тому невдоволення режимом виміщується на символах останнього, вираженням чого є:

по-перше, **зміна героїчного дискурсу та переведення його в повсякденно-анекдотичну площину**. Насамперед, десакралізуються герої. Люди – герої дискурсу влади та національного міфу виводяться з-під впливу останнього й переносяться у світ повсякденності, для чого використовується звернення до людських вад героя та подача його в анекдотичному вигляді. Саме анекдот як феномен суспільного політичного дискурсу завжди ставав основою для «первинної руйнації» тоталітарних символів.

Як справедливо зазначає з цього приводу Г. Почепцов, «тоталітарне суспільство можна розглядати як таке, де не було питань, а були лише відповіді. Тому як анекдоти, так і чутки намагалися зруйнувати основний конструктивний скелет такого суспільства, працюючи саме в тому зрізі, який це суспільство прагнуло закріпити як законами, так і стереотипами» [7, с. 395]

Якщо за часів «розвиненого тоталітаризму» в СРСР про Леніна й Сталіна розповідали лише легенди, із захопленням сприймали постаті Чкалова або «Челюскінців», усерйоз трактували вчинок Павлика Морозова як героїзм, то згодом усі ці постаті, що були «іконами» офіційного режиму, перетворюються на героїв анекдотів і вже не сприймаються буквально. Тому в період максимальної консолідації економічного й політичного потенціалу режиму та досягнення найбільшої міжнародно-політичної ваги його майбутній занепад був наперед визначений через втрату актуальності символами режиму.

За часів перебудови перегляд символічних постатей минулого набуває в СРСР масового характеру. Причому це знову ж таки відбувалося не за один етап. Стратегію нівелювання символічних

постатей радянського режиму А. Цуладзе назвав «дзеркальним міфом». Для цього в межах адаптованого міфу були перерозподілені ролі «злочинців» та «жертв». Заміна ролей у межах міфу перевертає його з ніг на голову. Виникає дзеркальне відтворення міфу: структура попередня, але дійові особи змінюють свої ролі. Другим етапом боротьби з радянською міфологією стало руйнування самих дзеркальних міфів. Нові «святі» були розвінчані [3, с. 470].

Отже, спочатку «ікони» режиму сприймалися дещо комічно, згодом у межах одного міфу перерозподілялися ролі, завершенням цього стала остаточна ліквідація «радянського пантеону» після розпаду СРСР. Зокрема, символом завершення цілої епохи стали кадри знесення пам'ятника Дзержинському в Москві;

по-друге, здійснюється **переоцінка базових елементів політичного міфу**. Для руйнування символічного простору режиму замало самої зміни вектору суспільного дискурсу. Необхідна його повна зміна, для чого зазнає руйнації базова передумова дискурсивно-суспільної практики – політичний міф. Від десакралізації персон переходять до десакралізації цілих історичних подій, монументальних пам'яток, що мають безпосередній зв'язок із режимом.

Зокрема, зародження французького республіканізму починалося (у роки Великої французької революції) з руйнування символів минулого, як відомої королівської в'язниці – Бастилії, так і самої персони Короля. Після встановлення республіки відбулася рішуча трансформація символічного простору суспільства та політичної сфери: були скасовані титули, що означало втрату колишнім дворянством «символічного капіталу» свого статусу, була змінена національна символіка (прапор, гімн, герб), навіть календар та назви місяців потрапили до переліку елементів символічної трансформації, що мало усунути із суспільного життя клірикально-монархічні елементи та замінити їх секуляризовано-республіканськими символами.

Прихід до влади Адольфа Гітлера та НСДАП у Німеччині позначився, насамперед, трансформаціями символічних форм легітимації режиму. Нацисти зробили все можливе, щоб скасувати нагадування про демократичне правління. Символи Веймарської республіки були знищені. Замість президента главою держави в Німеччині став фюрер, у сфері державної символіки гербом стала свастика, що мала символізувати «арійське походження» німців та відсилати до відповідного міфу про «світове панування». Також правління нацисти розпочали з підпалення Рейхстагу – як одного із символів демократії.

У період Російської Лютневої революції 1917 року весь гнів громадськості був спрямований проти монархічної символіки, що мало різні форми. «У дні революції портрети царя та чле-

нів імператорської фамілії навмисно принижувалися, знімалися та знищувалися» [4, с. 132]. Також ліквідовувалася символічна система в усій повноті, починаючи від державних символів (гербу, гімну, прапору) і завершуючи системою титулів, почесних звань, нагород, тобто всього, що складало елементи престижу та символічного капіталу старої влади, і це негайно було зафіксовано у відповідному декреті [2]. Цей правовий акт став одним із перших у переліку документів нової влади і засвідчував усвідомлення більшовиками значення змін у просторі політичних символів для успішного протікання політичної трансформації.

Період руйнування радянського режиму також позначився підвищеною увагою до символічних форм минулого. З'являлися численні праці, присвячені переоцінці революції, Вітчизняної війни, проекти перепоховання Леніна тощо, що ставили під загрозу цілісність державно-політичного міфу. «Символічний простір», у якому жив та почував себе комфортно радянський громадянин, був остаточно зруйнований як певна цілісність, що створило передумови для позитивного сприйняття змін суспільною свідомістю.

Третім етапом трансформації стає **зміна державної символіки**. Заміна базових державних символів не є неодмінною умовою політичної трансформації, оскільки у випадках консолідованої та пов'язаної з історичною традицією символіки її заміна може мати негативні наслідки для стабільності політичної системи. У випадку безпосереднього зв'язку режиму та державних символів останні зазнають скасування або заміни. Відповідно, можливі два варіанти: часткова заміна або повне скасування державних символів. Зокрема, революційні перетворення в Румунії 1989 року проходили під прапорами, що являли собою видозмінені державні (демонстранти вирізали з них асоційований із режимом Чаушеску герб), а післявоєнна трансформація Німеччини позначилася заміною нацистського прапору національним триколором, а також видозміною гімну, з якого були прибрані перші два куплети, що відзначалися німецьким націоналізмом. Таким чином, у цих випадках із державної символіки вилучалися одіозні елементи, хоча сам зміст зберігався.

Проте бувають ситуації, коли символіка не може не бути змінена. Так, політична трансформація Японії XIX сторіччя, що довгий час вважалася еталонною, розпочалася з трансформації системи символів [6, с. 228]. «Європеїзація» країни розпочалася з «європеїзації» символів, їх наближення до відповідних західних зразків.

Таким чином, трансформація режиму відзначається або частковою, або повною зміною державних символів, однак передбачає повне усунення елементів попереднього режиму. Тому успішність політичної трансформації може бути прослідко-

вана за повнотою змін державної символіки, що є індикатором якості й глибини трансформації. Зокрема, у Російській Федерації на початку 90-х років ХХ сторіччя відбувся перехід від старої радянської символіки до нової, що являла собою видозмінений дореволюційний варіант. Водночас заміна символів була зустрінута проявами опозиційних настроїв у суспільстві, і остаточно питання було розв'язане в 2000 році, коли новообраний Президент В.В. Путін вирішив проблему через комбінування дореволюційного триколову та двоголового орла з музикою радянського гімну. Тим самим незавершеність демократизації відобразилась у символічній сфері, що свідчить про важливе значення державних символів як індикаторів політичних трансформацій. У цьому випадку політично розколоте суспільство з низкою фрагментарних ідентичностей не могло консолідуватися довкола єдиних державних символів, що знайшло своє відображення в незавершеності суспільно-політичних змін та падінні демократичного режиму.

Отже, необхідно виокремити принципи зміни державної символіки в разі політичної трансформації. Насамперед, це усунення елементів попереднього режиму за умови збереження максимальної кількості політично нейтральних елементів. Також необхідно наголосити на максимальній нейтральності політичних символів щодо ідеологічних максимумів у суспільстві: символи повинні мати загальнодержавну, а не класову вагу.

В якості четвертого етапу можна виділити **трансформацію ритуалів влади**. Як уже неодноразово зазначалося, політична символіка за своїм змістом не тотожна державним символам та містить низку інших елементів. Одним із найбільш важливих є ритуали влади, під якими розуміються масові символіко-політичні дійства. У процесі трансформації ритуали дозволяють залучати до політичних змін (через споглядання або участь у певних процесах) значну кількість представників громадянського суспільства. За часів англійської та французької революції це виражалося в ритуалізованих процесах над поваленими монархами, у ході яких обґрунтовувалася делегітимація влади останніх.

Зміна політичних ритуалів відображає вектор суспільно-політичної трансформації. Згідно з формою, провідною ідеєю, засобами вираження можна виокремити ритуали **освячення, долучення, партисипації**, що притаманні авторитарному, тоталітарному та демократичному типам режимів. Якщо для перших громадськість – пасивний глядач, для других – відмобілізований учасник, то для третьої – і глядач, і учасник, і адресат, до якого спрямований основний посил заходу. Відповідно до характеру ритуалів, таким чином, можна визначити характер політичних трансформацій, їхній напрямок та підтримку змін у суспільстві.

Кінцевим результатом трансформації символічного простору суспільства має бути **цілісна система політичних символів**, що закріплена в масовій суспільній свідомості. Ця система створює соціокультурні передумови для розгортання політичного процесу, а також зумовлює базові елементи суспільної консолідації та консенсусу довкола певних значимих образів.

Відповідно, на основі сказаного вище можна зробити деякі **висновки**.

1. Існують такі загальні етапи застосування символічних форм легітимації політичних режимів як чинника політичної трансформації: ідейно-концептуальний; руйнації простору символів режиму (зміна героїчного дискурсу та переведення його в повсякденно-анекдотичну площину, переоцінка базових елементів політичного міфу); зміни державної символіки; трансформації ритуалів влади.

2. Кожен із цих етапів супроводжує інституційні зміни в політиці та є їх відображенням на рівні політичної свідомості.

3. Трансформація політичних режимів чітко корелюється зі зміною символічного простору політики, переоцінкою політичних символів, їхнього значення та суспільної ваги.

4. З технологічної точки зору маніпуляції зі значимими політичними символами можуть сприяти пришвидшенню чи, навпаки, гальмуванню перебігу трансформації політичних режимів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко К. Проект «Україна» / К. Бондаренко // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 22-1 – С. 183–194.
2. Декрет об уничтожении сословий и гражданских чинов / Всероссийский центральный исполнительный комитет, Совет народных комиссаров // Декреты Советской власти. – Т. I. М., Гос. изд-во полит. литературы, 1957. – С. 72.
3. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием : [учебное пособие] / С. Кара-Мурза – К. : Ориан, 2003. – 500 С.
4. Колоницкий Б. Символы власти и борьбы за власть: к изучению политической культуры Российской революции 1917 года / Б. Колоницкий. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2001. – 350 с.
5. Лебедев И. Вацлав Гавел – кто он? / И. Лебедев // «Киевский телеграф». – 2007. – № 20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.telegrafua.com/366/world/7251/>.
6. Мещеряков А. Император Мэйдзи и его Япония / А. Мещеряков. – М. : «Наталис», Рипол Класик, 2006. – 736 С.
7. Почепцов Г. Семиотика. / Г. Почепцов. – М. : «Рефл-бук», К. : «Ваклер», 2002 – 432 С.
8. Токвиль А. де Старый порядок и революция ; [пер. с фр. М. Федоровой]. / А. де Токвиль. – М. : Моск. философский фонд, 1997 – 252 с.
9. Хоркхаймер М. Понятие Просвещения [пер. с нем. М. Кузнецова] / М. Хоркхаймер, Т. Адорно // Диалектика просвещения. Философские фрагменты. – М. : «Медиум»; СПб. : «Ювента», 1997. – С. 16–60.